

ФІЛОСОФ ЯК ДОРОГОВКАЗ? МОРАЛЬ ТА ЕТИКА

(Переклав з німецької мови Володимир Абашнік)

АНОТАЦІЯ

У статті представлена оригінальна позиція розуміння вчення Макса Шелера про мораль та етику. Спочатку в історичному контексті проаналізовано поняття етики та моралі Давида Юма та Іммануїла Канта. На завершення вказано на особливості етики цінностей Макса Шелера та його проблеми з мораллю в реальному житті.

Ключові слова: Макс Шелер, Давид Юм, Іммануїл Кант, мораль, етика.

АННОТАЦИЯ

В статье представлена оригинальная позиция понимания учения Макса Шелера о морали и этике. Сначала в историческом контексте проанализированы понятия этики и морали Давида Юма и Иммануила Канта. В завершение указано на особенности этики ценностей Макса Шелера и его проблемы с моралью в реальной жизни.

Ключевые слова: Макс Шелер, Давид Юм, Иммануил Кант, мораль, этика.

SUMMARY

In the article the original position of the understanding of Max Scheler's theory of morality and ethics is presented. At first David Hume's and Immanuel Kant's concepts of the ethics and morality in historical context are analyzed. Finally the features of Max Scheler's value-ethics and his problems with morality in the real life are pointed out.

Keywords: Max Scheler, David Hume, Immanuel Kant, morality, ethics.

Макс Шелер (1874-1928), який свого часу вважався одним із найвпливовіших філософів (теоретиків) моралі, вів такий спосіб життя, який не міг слугувати зразком у моральному відношенні. Як говорять, одного разу йому зауважили, що його моральна поведінка перебуває у повному протиріччі до його моральної філософії, а тому він не може бути моральним дороговказом. Це звинувачення Макс Шелер парирував наступним питанням: А чи бачили Ви такий дороговказ, котрий йде тією дорогою, котру він вказує?

Сумніви, на які – згідно з цим історичним анекдотом – Макс Шелер відреагував з гумором та винахідливо, були не безпідставними у контексті його поведінки. Про те, що Макс Шелер не дотримувався традиційних моральних норм, досить чітко свідчив судовий процес, котрого домагалася його дружина із-за його порушень шлюбних відносин. Ситуація стала взагалі скандальною, внаслідок чого Макс Шелер був вимушений покинути Йенський університет, де він викладав у якості приват-доцента. Внаслідок цього він отримав вдруге право на викладання у Мюнхенському університеті. Але

й тут в результаті скандалу, котрий був ще більшим за перший, Макс Шелер змушений був залишити університет. За підтримки його другої дружини на нього напала німецька преса, внаслідок чого він затіяв судовий процес проти преси, але програв його та втратив свою доцентуру. Після цього Макс Шелер близько десяти років мав статус приватного вченого, й лиш потім нарешті став професором Кьольнського університету, а пізніше – університету у Франкфурті на Майні.

Заперечення, котре приписують Максиму Шелеру, стосовно моральних дорікань, звучить цинічно, бо від цього виникає враження, що філософ своєю реплікою не лише втікає від обговорення висунутого проти нього закиду, але й одночасно намагається применшити моральну проблему. Як дає зрозуміти ця анекдотична історія, Макс Шелер не бажає сприймати того, що філософ (теоретик) моралі повинен бути готовим вести себе правильно й в моральному відношенні. А те, що Макс Шелер намагається відійти від наслідків своєї морально-філософської позиції на практиці, стає дивним.

Однак, все ж таки слід запитати: Можливо те фривольне виказування Макса Шелера, яке на перший погляд віддає непристойністю, можна сприйняти завдяки розрізненню між мораллю та етикою. Як здається, можна припустити позицію, згідно з якою можна бути філософом (теоретиком) моралі й при цьому не дотримуватися моральних норм; також навпаки, можна діяти морально й при цьому нічого не знати про моральну філософію.

Щоб виказати свою позицію щодо вказаного питання спочатку необхідно визначитися з тим, що саме розуміють під термінами «мораль» та «етика» (чи «моральна філософія») у вказаному контексті. «Мораль» повинна означати сукупність норм, котрі регулюють людську поведінку, особливо поведінку стосовно інших людей. Моральні норми пов'язані із претензією на всезагальну чинність та, на відміну від правових норм, зобов'язують лише у совісті. Слідування таким нормам вважається доброю справою. Термін «етика» означає теорію моралі, тобто моральну філософію, й здебільшого вживається саме в цьому сенсі. Завдання етики полягає у визначенні характеру моральних положень, у поясненні їх чинності та – як вважають деякі філософи (теоретики) моралі – у їх виправданні. Однак, це можливо зробити різними способами. Так само, як немає одного-єдиного розуміння «моралі», так само й розходяться позиції щодо етики.

У вказаному контексті особливо важливим є розрізнення між двома різновидами етики – описово-пояснювальною етикою та етикою, котра обґрунтовує. Бо лише з точки зору описової (дескриптивної) етики можливо відійти від чинності моральних вимог завдяки розрізненню між етикою та мораллю.

Описова та пояснювальна етика виходить із того факту, що способи поведінки схвалюються або засуджуються з моральної точки зору. Вона робить спроби пояснити сенс таких оцінок та те, яким чином виникає пов'язана з ними претензія щодо їх загальної чинності. Етика, котра обґрунтовує, не задовольняється вище вказаним, а намагається довести, що певні дозволи та заборони є обов'язковими до виконання.

В якості прикладу різновиду описово-пояснювальної етики виступає Юмова моральна філософія. Давид Юм (1711-1776) виходить з того факту, що певні установки та дії

можна оцінювати позитивно, а інші – негативно. Того, хто це не визнає, неможливо навчити ніяким іншим способом, а отже необхідно його облишити сам на сам з його незгодою (Давид Юм, Дослідження про принципи моралі, 1751 р.). Як припускає Юм, щоб зробити зрозумілим факт моральної цінності, необхідно апелювати до взаємодії почуття та розсудку. Тут поряд з егоїстичними почуттями, котрі пов'язані з устремліннями до самозбереження, також задіяні альтруїстичні почуття. Саме тому можна схвалювати не лише те, що є приємним одній людині, але й те, що приносить користь іншим людям. Почуття, котре відповідає за це, Юм називає «симпатією» (також «добррозичливістю» або «людинолюбством»). Розсудок вступає у гру тоді, коли мова йде про необхідність пояснення претензії всезагальної чинності моральних норм. Його розуміють як здібність абстрагування від конкретних обставин та здібність узагальнення оцінок. Крім цього розсудок охоплює також відносини між засобами та цілями, а отже – може пізнавати дещо в якості умови втілення цілі, яку дозволяють почуття, тобто в якості корисного стосовно такої цілі. Завдяки цьому поясненню досягається мета морально-філософського аналізу, а обґрунтування моральних вимог не належить до завдань етики такого виду.

Наведені тут пояснення базуються, перш за все, на емпіричній психології, тобто на окремій науці. Наприклад, Давид Юм трактує симпатію як вплив емоційного зараження. З почуттями справи полягають так само як і з зіванням, котрим, як то знає кожний, можна заразитися. Але, якщо етика таким чином психологізується, то вона стає частковою дисципліною психології. До цих чітких висновків дійшли такі відомі філософи, як Моріц Шлік (1882–1936) та Вільярд Ван Орман Квайн (1908–2000).

Але обов'язковість моральних вимог можна пояснити й іншим чином, як то спостерігається у філософії Іммануїла Канта, котрий при обґрунтуванні моральної філософії спочатку також описує моральний обов'язок, тобто свідомість безумовної моральної повинності. Згідно з Кантом, вимоги обов'язку виражаються імперативами, котрі є чинними не лише за певних умов, але є безумовно чинними. Вони називаються категоричними імперативами, при цьому термін «категоричний» розуміється як протилежність терміну «гіпоте-

тичний». Таким чином, цей атрибут стосується лише форми певних імперативів. Вони існують у множині, в той час як про «категоричний імператив» як принцип говорять лише в однині.

Наприклад, вимога «Ти не повинен брехати» є категоричним імперативом, бо вона має чинність без будь-яких «якщо» та «але». Напроти, імператив «Якщо ти не бажаєш ризикувати твоїм добрим ім'ям, то ти не повинен брехати» є гіпотетичним. Тут друге речення можна перекласти у вираз: «Брехати означає наносити шкоду доброму імені» або у подібний йому вираз. Саме тому другий імператив не має характеру обов'язкової вимоги.

Інколи деякі імперативи здаються категоричними, хоча насправді вони є гіпотетичними. Такого роду імперативами є лікарські приписи. Коли лікар каже пацієнтові: «Ви повинні схуднути», то під цим мається на увазі: «Якщо Ви хочете бути (чи залишатися) здоровими, то Вам необхідно схуднути». Зацікавленість у здоров'ї, котра тут є передумовою, неможливо приписати. Однак вона є умовою того, що потім розуміється під лікарською рекомендацією.

В рамках емпіричної етики розглядаються лише гіпотетичні імперативи. Напроти, в якості моральних положень Іммануїл Кант розглядав лише категоричні імперативи. На питання «Як можна пояснити те, що повинно бути, котре виражається такими імперативами?» Кант намагався відповісти не так, як Юм. Тобто не за допомогою певної окремої науки, як, наприклад, психологія, а в рамках метафізичної конструкції. Згідно з точкою зору Іммануїла Канта, морально діюча людина є автономною, тобто те, що повинно бути, ґрунтується на само-законодавстві: розум сам задає собі моральний закон. Однак моральна автономія можлива лише тоді, коли людина належить не лише до царства природи, але й одночасно до царства свободи, тобто є громадянином обох царств.

Макс Шелер не слідує напрямку, вказаному Іммануїлом Кантом. Він відкидає позицію Канта як формалістичну й протиставляє їй етику змістовно визначених цінностей. Цінності охоплюються в актах, котрі не мають нічого спільного з чуттєвим спогляданням, а співвідносяться з сутністю цінностей. Формулювання (охоплення) цінностей є практичною частиною до теоретичного споглядання сутності (Wesensschau), про яку говорив інший німецький філософ – Едмунд Гуссерль.

У оцінюючих актах, за Максом Шелером, охоплюються (формулюються) не лише окремі цінності, але й їх порядок. На найнижчому рівні ієрархії цінностей знаходяться цінності приємного, на наступному – життєві цінності (наприклад, здоров'я), далі слідує духовні цінності, наприклад цінності пізнання чи естетичні цінності; найвищий ранг займають релігійні цінності – цінності святості. На думку Макса Шелера, є розважливим те, що нижчі за рангом цінності повинні уступати дорогу більш вищим за рангом цінностям.

Представник етики, котра обґрунтовує, до якої належить етика цінностей, не може відійти від обов'язковості виставлених ним положень, оскільки до поняття цінності у вказаному сенсі також належить претензія на те, що цінність необхідно втілити в життя. Тому Макс Шелер не міг вважати, що зможе взяти гору над моральними докорами, які йому закидали згідно зі згаданою історією, завдяки розмежуванню етики та моралі. Той, хто представляє етику, в центрі якої стоїть поняття моральної цінності, та визнає себе відповідальним за певний порядок цінностей, також повинен визнавати цей порядок в якості визначального й для своєї власної поведінки, якщо він не хоче, щоб його позиція була дискредитована його поведінкою. Коли представник такої етики вважає, що на практиці він не повинен нести відповідальність за неї, то його поведінка неминуче викликає нерозуміння.

